

О. П. ЧЕРНИШ

**Багатошарова стоянка Кормань IV
та її стратиграфічне значення**

Для вирішення багатьох проблем історії господарства, культури та соціального ладу стародавнього населення доби кам'яного віку важливе значення мають багатошарові стоянки, які дають змогу на основі різноманітних комплексів культурних залишків простежити розвиток суспільства. Чим більше залишків різночасних поселень збереглося на багатошарових стоянках, ширший хронологічний діапазон і різноманітніші категорії цих матеріалів, чим чіткіша стратиграфічна картина їх залягання, тим ціннішою для історичної науки є та чи інша багатошарова пам'ятка.

На території СРСР відомі багатошарові стоянки двох типів — так званого відкритого і печерного. Досить згадати, наприклад, пам'ятки Костенківського району, порожистої частини Дніпра, печери Кавказу і Криму, стоянки Сибіру та інших районів СРСР¹. Як відомо, є вони також на території Західної Європи, зокрема Франції. На їх основі й були розроблені хронологічні схеми Мортільє, Брейля-Картальяка, якими довго користувались всі дослідники для датування палеолітичних стоянок і місцезнаходжень. Слід зазначити, що на території Західної Європи трапляються переважно пам'ятки печерного типу. На інших континентах Старого світу також відомі багатошарові пам'ятки.

Серед районів Європейської частини СРСР, де в останні роки досліджені стоянки на великій площі, слід згадати Подністров'я. Дністрянською палеолітичною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР вивчено групу багатошарових стоянок відкритого типу. Це, зокрема, Бабин I, Вороновиця I, Молодове I, Молодове V, Оселівка I, Атаки I, Оселівка II². Вони розміщені у відкладах терас — високих (Бабин I, Вороновиця I) та низьких (Оселівка II), а також у відкладах других надзаплавних терас (Молодове I, Молодове V, Атаки I).

Серед зазначених пам'яток найважливішою з стратиграфічної точки зору є еталонна стоянка Молодове V, яка дає картину розвитку культури викопної людини на протязі значного хронологічного діапазону — від мустье до раннього палеоліту включно³. Тут виявлено залишки двадцяти

¹ А. Н. Рогачев. Многослойные стоянки Костенковско-Боршевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на Русской равнине. — МИА, вып. 59. М.—Л., 1957; Е. А. Векилова. Стоянка Сюрень I и ее место среди палеолитических местонахождений Крыма и ближайших территорий. — МИА, вып. 59, 1957; Н. З. Қиладзе. Многослойный археологический памятник «Сагварджиле». — Сообщения Академии наук Грузинской ССР, т. XIV, № 9. Тбилиси, 1953; В. П. Любин, А. Д. Колбутов. Древнейшее поселение человека на территории СССР и палеогеография антропогена. — Бюллетень КИЧП, вып. 26. М., 1961.

² А. П. Черныш. Поздний палеолит Среднего Приднепровья. — Труды Комиссии по изучению четвертичного периода, вып. XV. М., 1959; його ж. Палеолітична стоянка Молодове V. К., 1961; його ж. Палеолітическая стоянка Атаки I. — Бюллетень КИЧП, вып. 35, 1968; його ж. Исследования стоянки Оселівка I в 1966—1967 гг. — КСИА АН СССР, вып. 126. М., 1971.

різничасних поселень. Абсолютний час багатьох з них визначено радіовуглецевим методом, що збільшує цінність цієї важливої пам'ятки. Вона розміщена у відкладах другої надзаплавної тераси, яка датується віормським часом.

Однією з цікавих багатошарових стоянок відкритого типу, розміщених у відкладах других надзаплавних терас, є Кормань IV. Її виявив у 20-х роках цього століття румунський геолог Й. Ботез на правому березі Дністра, поблизу с. Кормань Сокирянського району Чернівецької області, на ділянці другої тераси біля водяних млинів, розташованих на південний захід від села⁴. Під час обстежень стоянки, проведених цим дослідником разом з геологом Н. Морошаном, здійснені зачистки стінок яру, що дало можливість виявити залишки двох культурних шарів з крем'яними виробами, рештки фауни. Ці шари Й. Ботез відносив до пізнього і фінального орін'яку.

У післявоєнні роки (1948—1950, 1953—1956, 1961) обстеження с. Кормань було проведене автором, який виявив на стоянці цікаві колкції культурних залишків. Розвідки на цьому пункті підтвердили висновки попередніх дослідників про багатошаровість стоянки, що викликало особливий інтерес до неї і було причиною включення пам'ятки в план стаціонарних польових досліджень Дністрянської палеолітичної експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР, проведених в 1969—1970 рр. Розкопки на площі близько 100 м² дали можливість встановити, що стоянка має не два, а 15 поселень, серед яких є мезолітичні, пізньопалеолітичні, а також (найнижчі шари) мустьєрського часу⁵. Таким чином, тут, як і на багатошарових стоянках Молодове I та Молодове V, виявлені залишки поселень мустьєрської людини і проведені важливі стратиграфічні спостереження щодо умов залягання різничасних культурних матеріалів у відповідних відкладах других надзаплавних терас.

Слід зазначити, що під час досліджень 1969—1970 рр. верхні шари були вивчені на площі близько 100 м², середні — 40—60 м², а найнижчі — 12—20 м². В результаті було зафіксовано такий розріз:

- 1) 0—0,5 м — сучасний гумус;
- 2) 0,5—1 — бурий суглинок (підґрунтя Б);
- 3) 1—2,2 — сіро-жовтуватий лесоподібний суглинок;
- 4) 2,2—2,7 — прошарок смужок піску;
- 5) 2,7—5,2 — сіро-жовтуватий суглинок;
- 6) 5,2—5,5 — верхня частина верхнього ярусу викопного ґрунту;
- 7) 5,5—5,7 — прошарок смужок піску;
- 8) 5,7—6,2 — середня частина верхнього ярусу викопного ґрунту;
- 9) 6,2—6,6 — прошарок піску;
- 10) 6,6—7,6 — нижня частина верхнього ярусу викопного ґрунту;
- 11) 7,6—7,7 — сажистий прошарок;
- 12) 7,7—7,9 — викопний ґрунт;
- 13) 7,9—8,2 — світло-жовтий сіруватий суглинок;
- 14) 8,2—8,4 — прошарок щебеню;
- 15) 8,4—10,6 — викопний ґрунт з тоненькими лінзами піску чи щебеню;

³ I. K. Ivanova and A. P. Chernysh. The Paleolithic site of Moldava V on the Middle Dnestr (USSR), Quaternaria, VII. Roma, 1965.

⁴ J. Botez. Recherches de Paleontologie Humaine au Nord de la Bessarabie.— Extrait des Annales scientifiques de L'Universite.— Jassy, t. XVII, fasc. 3/4. Jassy, 1933; N. Morosan. Le pleistocene et le Paléolithique de la Roumanie du Nord—est.— Annales Institutului Geologic ae Romanuel, vol. XIX. Bucuresti, 1938.

⁵ А. П. Черныш. Исследования в Кормане на Днестре.— Археологические открытия 1969 года. М., 1970; його ж. Исследования многослойной стоянки Кормань IV в 1970 г.— Тезисы докладов, посвященных итогам полевых археологических исследований в 1970 году в СССР (археологическая секция). Тбилиси, 1971.

- 16) 10,6—10,8 — світло-жовтий сіруватий суглинок,
- 17) 10,8—12 — верхня частина нижнього ярусу викопного ґрунту;
- 18) 12—12,1 — вуглисті прошарок;
- 19) 12,1—12,4 — нижня частина нижнього ярусу викопного ґрунту.

Особливістю цього розрізу порівняно до стоянок Молодове V, Молодове I є наявність інтенсивних прошарків піску та серії прошарків викопного ґрунту. В останніх виявлено ряд поселень викопної людини. Як і на вказаних стоянках, тут є сажистий прошарок.

В основних рисах розріз стоянки Кормань IV подібний до розрізів Молодового I і V, проте в ряді моментів він більш повний як геологічно, так і археологічно. Зокрема, привертає увагу наявність трьох ярусів викопних ґрунтів, які поділяються на кілька прошарків. Тому, на наш погляд, розріз стоянки Кормань IV виявляє певні дані для уточнення ще дуже дискусійного питання про юрмські інтерстадіали. Йдеться про так званий Готтвейг чи Штільфрід А, Бреруп та Амерсфорт, а також про паудорфський інтерстадіал. В літературі вже неодноразово відзначалась нечіткість стратиграфічного розчленування Юрма і особливо його першої половини⁶. Для нас важливо те, що на стоянці Кормань IV у відповідних відкладах трапились певні археологічні комплекси і що розріз її є стратиграфічно глибшим, ніж на стоянках Молодове I і Молодове V. Порівняно з найнижчими мустьєрськими шарами останніх, археологічні матеріали Кормань IV залягають глибше.

В чорноземі на дослідженій ділянці були виявлені сліди від поселень пізнього середньовіччя, доби Київської Русі та трипільської культури. Нижче чорнозему, в бурих суглинках (підґрунтя Б), були зафіксовані окремі предмети мезолітичного часу, аналогічні виробам мезолітичної стоянки Атаки VI, дослідженої нами в 1965 р. Вони складаються з шести нуклеусів округлої, неправильно призматичної і клиновидної форми, трьох пластин зі слідами краєвої ретуші та виїмками, трьох скребачок (одна зі скошенням ретушню краєм, друга з напівокруглим, а третя з прямим), 9 пластин, 26 уламків і відщепів (шар А). Даний комплекс свідчить про наявність тут слідів мезолітичного поселення, що підтвердилось дослідженнями 1971 р.

Нижче, у верхній частині сіро-жовтуватих лесоподібних суглинків, на глибині 1,2—1,4 м, були також виявлені сліди поселення (горизонт Б). Серед знахідок є уламки кісток лося та козулі (за визначенням К. А. Татарішова), а також крем'яні вироби, які складаються з двох нуклеусів, чотирьох пластин, 11 відщепів з крейдяного кременю брунатного кольору. Ці культурні залишки попередньо можна датувати кінцем палеоліту — початком мезоліту.

Матеріали I-го шару виявлені в сіро-жовтуватих суглинках на глибині 2,9—3,1 м від поверхні. Це — уламки кісток північного оленя, крем'яні вироби. Останні складаються з нуклеусів, відщепів, уламків, кількох знарядь. Для обробки вживався крейдяний та ріняковий кремень; патина переважно синього кольору. Розміри нуклеусів від 30 до 50 мм, за формою вони належать до неправильно призматичних, плоских та аморфних. Виявлені тут знаряддя складаються з білатерального різця на невеликій пластинці, а також пластинок з притупленим краєм, одна

⁶ В. И. Москвитин. О подразделении Юрма и размещении в них этажей верхнего и среднего палеолита в Европе.—Известия АН СССР, серия геологическая, № 7. М., 1962; И. К. Иванова. Вопросы геологии палеолита и истории ископаемого человека на VI конгрессе международной ассоциации по изучению четвертичного периода в Польше.—Бюллетень Московского общества испытателей природы, отд. геологии, т. XXXVII (5). М., 1962; F. Felgenhauer, J. Fink, H. de Vries. Studien zur absoluten und relativen Chronologie der fossilen Boden in Österreich.—Archaeologia Austriaca Wien, 1959, N 25.

з них має виїмку на нижньому кінці. Аналогії цьому невеликому комплексу можна знайти серед матеріалів верхніх пізньопалеолітичних шарів стоянок Молодове V та I⁷, що дає підстави датувати поселення кінцем пізнього палеоліту.

Знахідки з поселення 2-го шару залягали в сірувато-жовтих суглинках на глибині 3,5—3,7 м від поверхні. Лінза культурних залишків цього шару мала темне забарвлення. На дослідженій ділянці були виявлені сліди двох вогнищ: одне розташоване в північно-західній частині розкопу, а друге — в південно-східній. Товщина лінзи першого вогнища — 2—3 см, його розміри — 1,5—1,7 м. Виявлені рештки деревного і кісткового вугілля, крем'яні вироби. Вогнище було центром скупчення культурних залишків на площі 21 м² (7 × 3 м), далі воно переходило в не досліджену ділянку. Тут знайдено уламки кісток тварин, крем'яні вироби, розтирачі, відбійники. Це скупчення можна розглядати як залишки недовгочасної житлової споруди. Друге вогнище, розмірами 1 × 0,6 м, було виявлене в периферійній частині поселення, де траплялись лише поодинокі предмети.

На дослідженій ділянці зібрано близько 2000 крем'яних виробів. Серед них — 50 невеликих нуклеусів неправильно призматичної форми, одноплощадкових та двоплощадкових, округлих та аморфних, 69 знарядь, пластини, відщепи, уламки. Використовувався для виготовлення знарядь переважно крейдяний кремій. Найчисленнішими серед них є різці (28). За формою робочого краю вони належать до кутових, подвійних, бічних, плоских. Інші вироби складаються з 12 ножеподібних знарядь, 12 скребачок (переважають на коротких пластинках), восьми пластинок з притупленим краєм, двох зі скошеним ретушню краєм, трьох з бічними виїмками, а також двох скребачок-різців, одного ретушера та однієї проколки. Серед інших виробів — розтирачі і відбійники з пісковика, плитки-ковадла, уламки плиток.

Фауна 2-го шару (визначення К. А. Татарінова): викопний кінь (рештки від двох особин), північний олень, первісний бик, благородний олень.

Комплекс виявлених тут виробів подібний до матеріалів 3 і 4-го шарів Молодового V, 2-го шару стоянки Атаки I та інших пам'яток 6-ї хронологічної групи пізньопалеолітичних стоянок Подністров'я, що відповідає пізньомадленському часу⁸. Отже, є підстави віднести поселення 2-го шару до цієї доби.

Інше поселення на стоянці Кормань IV було виявлене в сірувато-жовтих суглинках на глибині 4,2—4,35 м від поверхні. Цей 3-й шар також простежувався в темній лінзі. В дослідженій частині було виявлене вогнище овальної форми, розмірами 85 × 60 см; товщина лінзи його — 3 см. В межах вогнища знайдені уламки перепалених кісток тварин, вугілля, а навколо залягали крем'яні вироби, подрібнені кістки, уламки плиток, розтирачі і відбійники, грудочки фарби.

Серед крем'яних виробів 3-го шару (1300) — 70 нуклеусів (одноплощадкові та двоплощадкові неправильно-призматичні, округлі, аморфні), 173 пластини, відщепи й уламки та 75 знарядь праці. За розмірами вироби дещо більші порівняно з матеріалами 2-го шару. В їх складі — 37 різців (серединні, кутові, бічні, білатеральні, подвійні), 15 ножеподібних знарядь, 5 скребачок-різців, 16 скребачок, знаряддя типу леза складного ножа, аналогічного виробам з 5-го шару стоянки Кульна, 4-го шару

⁷ О. П. Черниш. Палеолітична стоянка Молодове V. К., 1961; його ж. Верхній шар багатшарової стоянки Молодове I.— МДПВ, вип. 5. К., 1964.

⁸ О. П. Черниш. Палеолітична стоянка Молодове V; його ж. Палеолітичская стоянка Атаки I.

Ільзенголе; пластини зі скошеним ретушню краєм та масивне знаряддя для рубання з двобічною обробкою робочого краю⁹.

Серед інших виробів вже згадувались розтирачі і відбійники з гальок пісковика; окремо слід відзначити масивне, овальної форми скреблоподібне знаряддя з лупака, розмірами $160 \times 105 \times 30$ мм, робочий край якого сформовано двобічною оббивкою.

Фауна 3-го шару складається з уламків кісток північного оленя (від трьох особин), мамонта, бізона, викопного коня, благородного оленя (рештки від однієї особини кожної з тварин).

Комплекс розглянутих матеріалів дає підстави порівняти це поселення з 5-м шаром стоянки Молодове V та іншими пам'ятками п'ятої хронологічної групи пізньопаліолітичних пам'яток Подгістров'я, яка відповідає середньомадленському часу.

Нижче, в сірувато-жовтих суглинках, на глибині 4,6—4,8 м на стоянці були виявлені залишки поселення 4-го шару. Вони також мали темне забарвлення. Простежено скупчення культурних залишків з вогнищем, крем'яними виробами, уламками кісток, рештками фарби, уламками плиток, розтирачами, відбійниками. Товщина лінзи скупчення — 15—20 см, його розміри — близько 28 м^2 ($7 \times 4 \text{ м}$).

Скупчення 4-го шару, що поширювалось в недосліджену ділянку розкопу, є залишками наземного житла з вогнищем в центрі. Розміри вогнища — $2,5 \times 1,6 \text{ м}$, на дні його спостерігався обпалений до червоного кольору суглинок.

Найчисленніша категорія матеріалів — крем'яні вироби (2604), в тому числі 82 нуклеуси (неправильно призматичні одноплощинкові та двоплощинкові, округлі, аморфні), пластини, відходи виробництва, знаряддя (148). Для обробки використовувався крейдяний і рідше рішяковий кремень, колір патици переважно синій. Серед знарядь в 4-му шарі переважають різці (86). За формою вони належать до середніх, подвійних, кутових, бічних, скошених та поперечних. Деякі зразки повторюють форму масивних подвійних різців з багатофасеточним робочим краєм, виявлених у 6-му шарі Молодове V. Інші знаряддя — 17 скребачок, 9 пластин зі слідами краєвих виїмок, три скребачки-різці, два вістря, пластинки з підтісуванням, а також дві зі скошеним ретушню краєм, вістря на ребристому відколі, три листоподібних знаряддя на відколах.

Серед інших виробів слід відзначити трубчасту кістку зі слідами обрізування та гравірування, кицжалоподібне знаряддя, розтирачі й відбійники з гальок пісковика, уламки плиток, ковадло з каменю.

Фауна 4-го шару: уламки кісток коня, північного оленя, мамонта. Трапляються черепашки *Succinea oblonga*, *Pupilla sterri*, *Pupilla muscorum* (L.), *Pupilla loessica* Lozek.

Комплекс виробів 4-го шару дає підстави порівняти це поселення з 6-м шаром Молодого V, який залягає в тотожних геологічних умовах, та іншими стоянками 4-ї хронологічної групи, що відповідають ранньомадленському часу. Згаданий 6-й шар, як відомо, має радіовуглецеве визначення абсолютного часу (16750 ± 250), близьке датуванню інших ранньомадленських пам'яток. Вироби зі стоянок цієї доби зберігають ще деякі типи предметів, властиві пам'яткам ранньої пори пізнього палеоліту, що яскраво простежується і на матеріалах 4-го шару стоянки Кормань IV.

Глибше сірувато-жовтих суглинків, на рівні 5,1—5,25 м від поверхні, було виявлене поселення шару 5а. Культурний шар досліджений на площі 42 м^2 , був також простежений в смужці з темним забарвленням. На дослідженій ділянці наявне скупчення культурних залишків площею

⁹ K. Valoch. Die Erforschung der Kulna — Höhle bei Sloup im Mährischen Karst (Tschechoslowakei). — Sonderdruck aus Quarlär, Bd. 20, 1969; R. Feustel. Jungpaläolithische Wildbeute in Thüringen. Weimar, 1961, стр. 15, рис. 7.

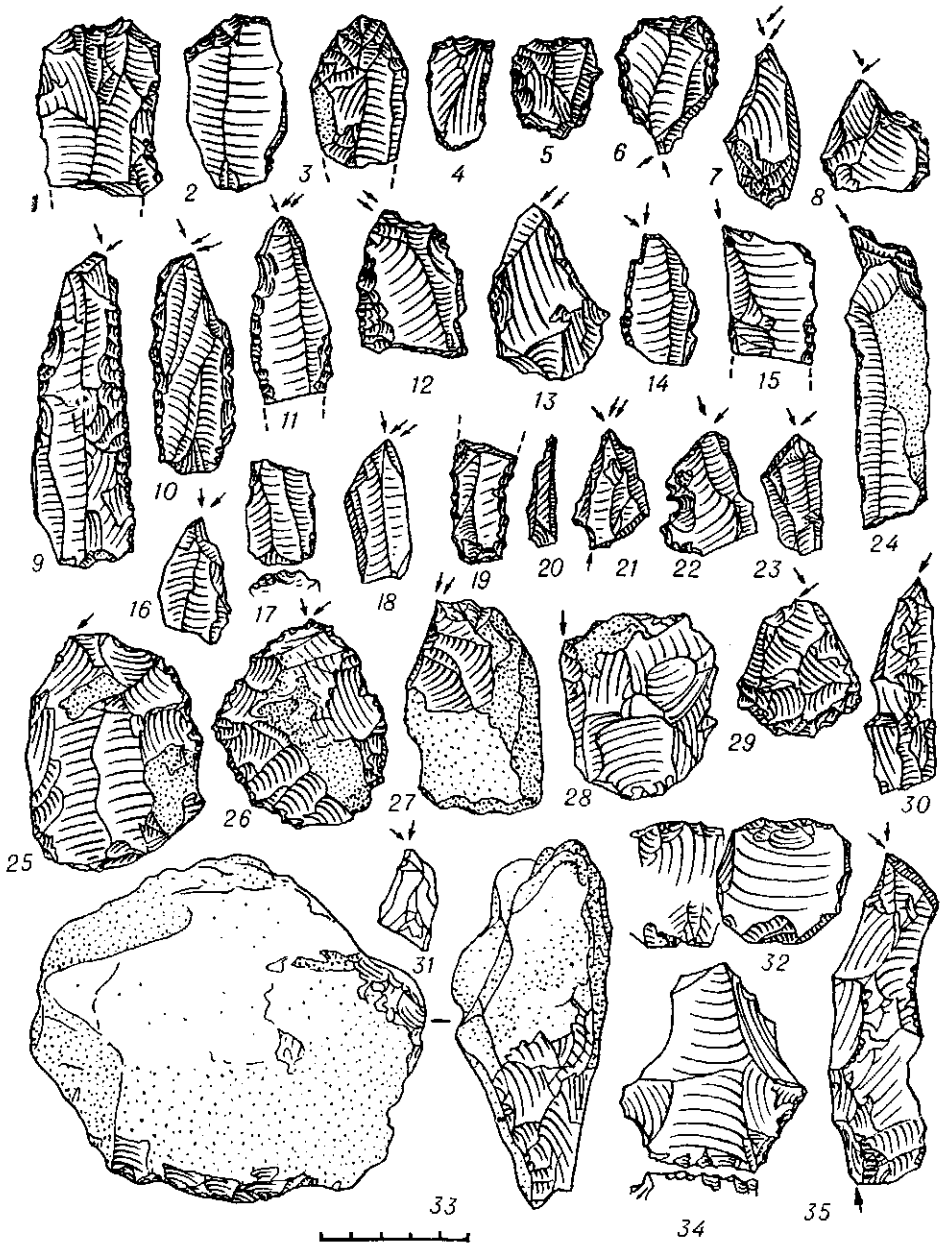

Рис. 1. Стоянка Кормань IV. Вироби шару 5а:

1—5 — скребачки; 6 — скребачка-різець; 7—18, 20—31, 35 — різці; 19 — уламок пластини з виїмками; 33, 34 — знаряддя для рубання; 32 — знаряддя з підіскою.

близько 30 м². Виявлені уламки кісток тварин, крем'яні вироби, плитки, залишки вохри, вугілля. Товщина лінзи скупчення — близько 10—15 см, воно поширювалось в не досліджену частину поселення, вздовж зовнішнього краю другої надзапальної тераси Дністра. На ряді ділянок скупчення трапились плитки-ковадла. Характер залягання культурних залишків свідчить, що це була центральна частина поселення.

Серед виявлених матеріалів переважають крем'яні вироби (944). Вони складаються з 34 нуклеусів (неправильно призматичні з двома чи однією ударними площадками та аморфні), пластин, відщепів, уламків

та 63 знарядь. Серед останніх — 35 різців (скошені бюскеподібні на сколах та пластинах, подвійні, кутові, серединно-кутові, плоскі, бічні на пластинах з краєвою ретушшю, масивні на сколах з краєвою ретушшю), 11 ножеподібних знарядь, п'ять скребачок (одна кілеподібна), дві скребачки-різці, дві пластини зі скошеним краєм, чотири з бічними виїмками, два долотоподібних знаряддя з підтською, а також три рубальних з двобічною обробкою робочих країв (рис. 1, 1—35).

В складі виробів з іклів мамонта в шарі 5а було виявлено ложило зі слідами гравірування, яке імітує лінії. Як і в попередніх шарах, є розтирачі та відбійники з пісковика, плитки пісковика, лупака, а також залишки червоної і жовтої вохри.

Фауна 5а шару складається з уламків кісток мамонта, коня і північного оленя, серед молюсків — рештки *Helix*.

Матеріали цього шару можна датувати кінцем ранньої пори пізнього палеоліту — кінцем 3-ї хронологічної групи пізньопалеолітичних стоянок Подністров'я, що стверджується стратиграфічними умовами залягання залишків поселення у підшві лесоподібних суглинків часу Вюрм III. Воно аналогічне таким відомим пам'яткам, як Павлів, Нітра, Арка та інші, що віднесені дослідниками до так званого павловієну чи центральноєвропейського гравету¹⁰. Для нас дуже важливим є, наприклад, те, що угорська стоянка Арка має абсолютну дату 17050 ± 350 , бо це дає можливість скласти уявлення про час шару 5а, подібного за інвентарем до названої пам'ятки¹¹.

Залишки поселення 5-го шару на стоянці Кормань IV були виявлені на глибині 5,45—5,6 м від поверхні у верхній частині верхнього ярусу викопного ґрунту. Це поселення вивчене на площі 86 м². Як і в попередніх шарах, лінза культурних решток темна. Навколо п'яти вогнищ овальної форми з товщиною лінз в 1—2—3 см простежувались уламки кісток тварин, крем'яні вироби. Серед виявлених виробів — 10 нуклеусів, 21 знаряддя, пластини, уламки, відщепи. Для обробки вживались ті ж породи кременю, що наявні у вищих шарах. Нуклеуси за формою належать до несправильно призматичних та аморфних (рис. 2, 1—3).

Знаряддя 5-го шару складаються з подвійного скребла на масивному відщепі, 10 ножеподібних знарядь — великих пластин з краєвою ретушшю, п'яти різців (кутові, бюскеподібні), п'яти скребачок з напівкруглим робочим краєм (одна скребачка звужується до основи). Частина знахідок має круту ретуш, а інша — плоску. Як і в попередніх шарах, тут були розтирачі та відбійники з гальок пісковика.

Фауна 5-го шару: уламки кісток мамонта та викопного коня (по одній особині).

За геологічними умовами залягання та комплексами виявлених матеріалів 5-й шар стоянки Кормань IV можна порівняти з 7-м шаром Молодове V і такими пам'ятками, як Дольні Вестошце, Петржиковіце, Кобленц-Метерніх, Майнц-Лінзенберг та інші, які були виявлені у верхній частині викопного ґрунту паудорфського (брянського) інтерстадіалу¹². Це дає підстави зарахувати поселення до пізньопалеолітичних пам'яток 3-ї хронологічної групи. 5-й шар має радіовуглецеве визначення абсолютного часу, зроблене в Сибірському відділенні АН СРСР (18560 ± 2000). Встановлена дата є найвищою для цієї групи пам'яток, що залягають у верхній частині викопного ґрунту паудорфського часу і віднесені центральноевропейськими дослідниками до так званого гравету.

¹⁰ B. Klíma. Príspevek ke stratigrafii nejmladski Pokryvu sprasoveho.— Anthropozoikum, 7. Praha, 1958.

¹¹ L. Vertes. Das Jungpalaolithikum von Arka in Nord-Ungarn.— Sonderdruck aus Quartar, Bd. 15/16, 1964/1965.

¹² J. Hahn. Gravettien — Freilandsttionen im Rheinland; Mainz—Linsenberg, Koblenz — Metternich und Rhens.— Sonderdruck aus Benner Jahrbuch. 169, 1969, стр. 44—87.

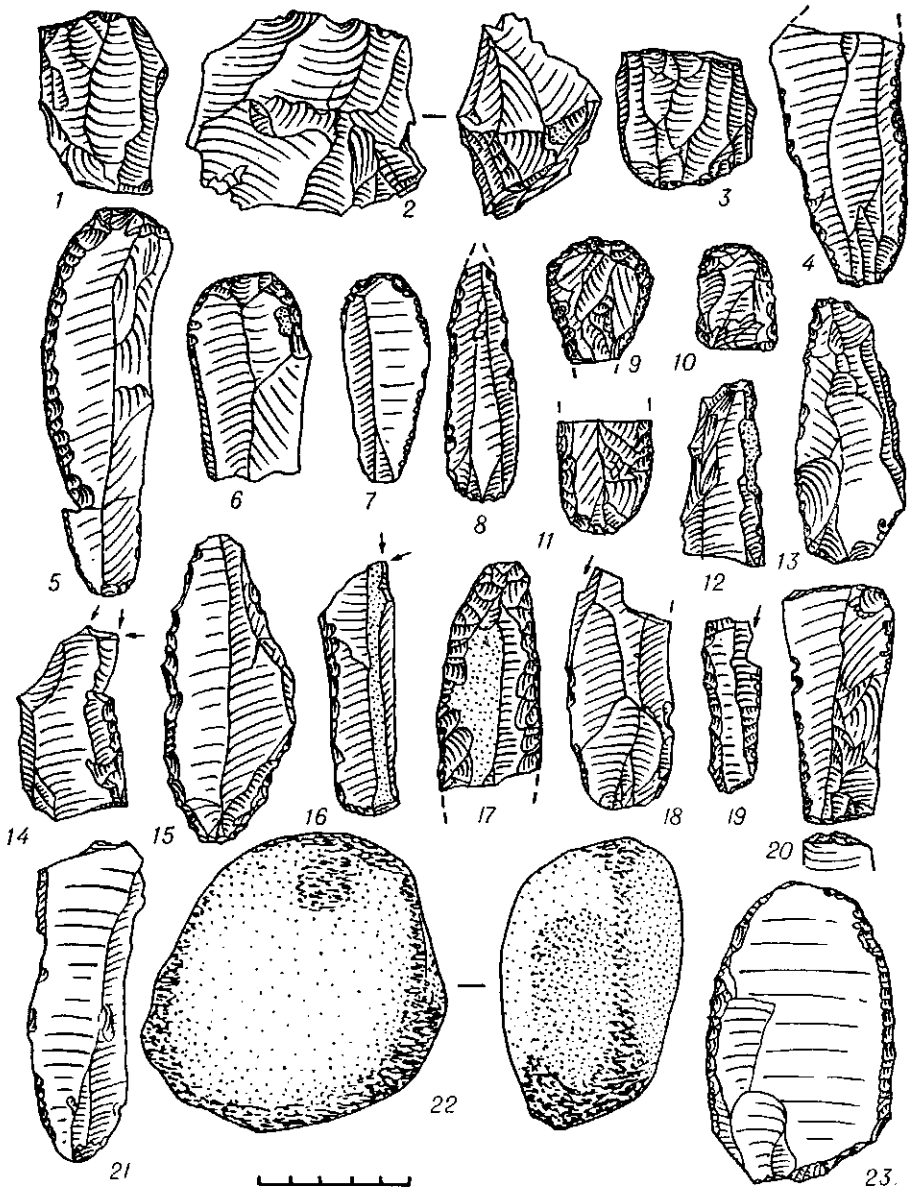

Рис. 2. Вироби 5-го шару стоянки Кормань IV:

1-3 — нуклеуси; 4, 11, 12, 13, 15, 17, 20, 21 — ножеподібні знаряддя; 5, 6, 7, 9-10 — скребачки; 8 — фрагмент вістря; 14, 16, 18, 19 — різні; 22 — розтирач-відбійник; 23 — подійне скребло.

Нижче, в середній частині верхнього ярусу викопного ґрунту, на глибині 6,2—6,45 м від поверхні, були простежені культурні залишки поселення 6-го шару, який також мав темне забарвлення. На досліджуваний ділянці (80 м²) було виявлено частину вогнища, розмірами 50 × 40 см, невелику кількість уламків кісток тварин, крем'яні вироби, рештки фарби та вугілля.

Крем'яний інвентар складається з 10 нуклеусів неправильно призматичної, призматичної та округлої форми, пластин, відщепів, уламків та 25 знарядь. Вироби за розмірами дещо більші, ніж знахідки вищих шарів. Серед знарядь — 13 різців (кутові, серединні, багатогранні нуклеоподібні, бічні) на великих пластинах (деякі з краєвою ретушю),

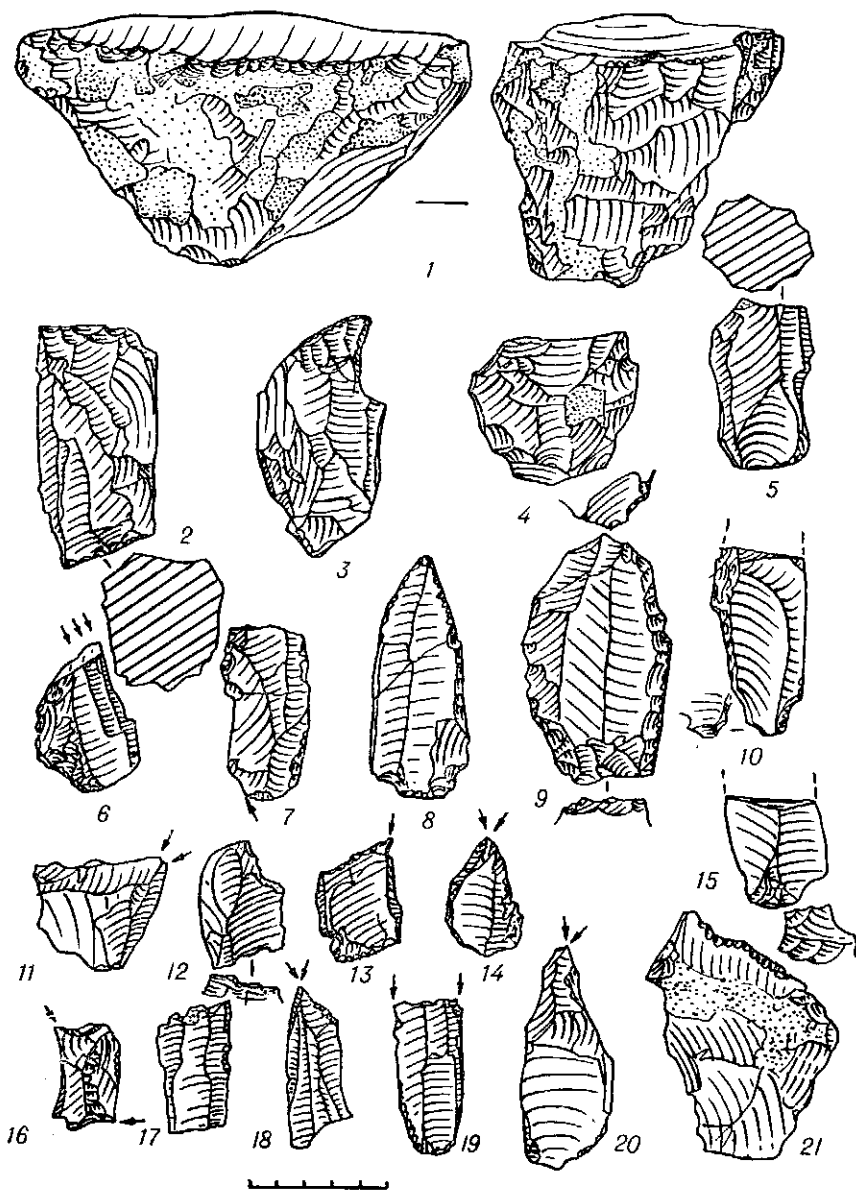

Рис. 3. Стоянка Кормань IV. Вироби 6-го шару:

1-5 — нуклеуси; 6-7, 11, 13, 14, 16-20 — різці; 8 — листоподібне вістря; 9 — масивне ножоподібне знаряддя з підтискою; 10 — фрагмент ребристої пластини з виїмкою; 15 — уламок пластини з підтискою по черевцю; 12 — фрагмент пластини з підправленим краєм ударної площини; 21 — відщеп з ретушю.

шість пожеподібних знарядь на великих пластинах, скребачки, листо-подібне вістря, аналогічне виробам з нижнього шару Вороковиці і стоянки Кульча в Чехословаччині. Крім того, є пластина з підтискою по черевцю, відкол з виїмкою, широка пластина з краєвою ретушю та слідами підтиски по черевцю, подібна до знахідки з Бабина I, а також розтирачі та відбійники з гальок пісковика, уламки обпалених плиток, рештки фарби жовтого кольору-вохри (рис. 3).

Серед фауни в 6-му шарі було виявлено уламки кісток мамонта. Зібрані матеріали подібні до комплексу виробів 9-го шару Молодове V, нижніх шарів таких стоянок, як Вороновиця I, Бабин I, Оселівка II, що

дає підстави віднести це поселення до пам'яток ранньої пори пізнього палеоліту.

В нижній частині верхнього ярусу викопного ґрунту, на глибині 6,8—7,4 м від поверхні, на площі 36 м² було простежено сліди ще давнішого поселення — 7-й шар. Тут виявлено залишки вогнища, розмірами 1 × 0,5 м з товщиною лінзи 3—4 см і обпаленим до червоного кольору дном, а також невелику кількість крем'яних виробів. Ці дані свідчать, що тут, можливо, на недосліджених ділянках існувало поселення початку пізнього палеоліту.

Ще нижче, на глибині 7,8—8,2 м були виявлені на площі 36 м² сліди давнішого поселення (8-й шар). Тут, на рівні сажистого прошарку та у смужці викопного ґрунту були знайдені крем'яні вироби, які складаються з невеликого нуклеусу неправильно призматичної форми, кількох пластин і відщепів зі слідами підправки ударних площадок і великими ударними горбками, розміщеними навскіс по відношенню до їх осі. Інвентар включає і скребачку-різець. Цей комплекс орієнтовно можна датувати перехідним часом від середнього до пізнього палеоліту. Аналогічні матеріали, зокрема, були виявлені на стоянці Молодове V в шарі 10а.

У верхній частині середнього ярусу викопного ґрунту на площі 24 м² були зафіксовані сліди від поселення 9-го шару. Кількість крем'яних виробів незначна: це — великий двоплощадковий нуклеус у поперечному варіанті, уламок пластини і відщепів з великими ударними горбками. В техніці обробки кременю наявні мустьєрські риси.

До фауни 9-го шару належать уламки кісток мамонта, викопного коня, північного оленя.

Наведені дані свідчать про можливість виявлення на цьому рівні мустьєрського поселення.

Ще глибше (9,6—9,8 м від поверхні) в нижній частині середнього ярусу викопного ґрунту, на площі 24 м² простежувались сліди поселення 10-го шару, зокрема виявлено двоплощадковий нуклеус у поздовжньому варіанті, ножеподібну пластину з рисами мустьєрської техніки, уламки кременю та кістки мамонта й коня.

Залишки мустьєрських поселень містив і нижній ярус викопного ґрунту. Так, на глибині 10,8—11,3 м були простежені уламки кісток мамонта та викопного коня. Ця ділянка вивчена на площі 20 м². В інтенсивній вуглистій смужці спостерігались уламки кісток та крем'яні знахідки. Серед виявлених на цьому рівні крем'яних виробів — сім нуклеусів і нуклеподібних уламків, п'ять відщепів, пластини, 21 уламок сірого крейдяного кременю. На відщепках і пластинах — великі ударні горбки з соскоподібними виступами. Нуклеуси неправильно призматичні і аморфні, відщепи з них сколювались переважно під прямим кутом. Для цього шару характерна техніка роздрібнення кременю і обтісування, що є своєрідністю 11-го шару.

В числі знарядь тут були виявлені пліскуватий відкол зі слідами вживання по краю, уламок гальки зі слідами оббивки, різальні знаряддя, одне з яких масивне на трикутному видовженому відколі з гальки, аналогічне знаряддю з мустьєрського шару 13а багатошарової стоянки Кульна¹³. Матеріали 11-го шару мають певні теякські риси, але лише дальше вивчення дасть можливість визначити його культурно-історичну специфіку.

Найнижчим з досліджених поселень стоянки Кормань IV є 12-й шар, розкритий у нижньому ярусі викопного ґрунту на глибині 11,5—11,7 м від поверхні на площі 12 м².

¹³ K. Valoch. Le remplissage et les industries du Paleolithique moyen de la Grotte Kulna en Moravie, L. Antropologie, t. 72, № 5—6. Paris, рис. 1, № 3.

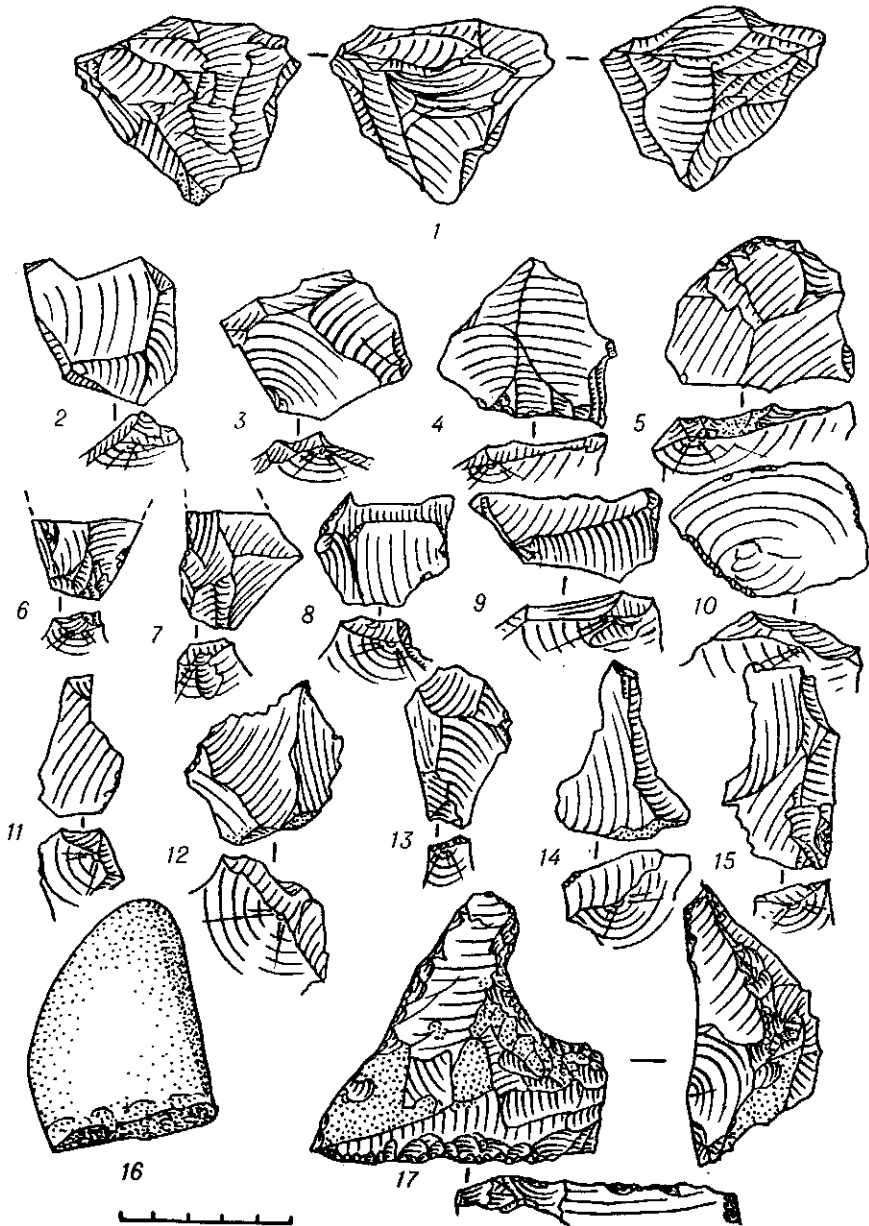

Рис. 4. Стоянка Кормань IV. Вироби 12-го шару:
 1 — нуклеус; 2—15 — відщепи; 16 — розтирач; 17 — скребло.

Спостережені в 12-му шарі культурні залишки переважно концентрувались найближче до внутрішнього краю другої надзаплавної тераси. На цій ділянці були виявлені розтирач з пісковика, кістки коня і раннього виду мамонта та вироби з сірого, чорного і брунатного крейдяного кременю, серед яких переважають виготовлені з чорного кременю.

В складі інвентаря — один пірамідальний нуклеус, два двоплощинкові зі слідами обтісування, відщепи з великими ударними горбиками, соскоподібними виступами та грубою обробкою країв ударних площадок чи без неї. Крім того, були виявлені пластинчасті відщепи. В комплексі

практично відсутні пластини, а також відщепи з так званою тонкою підправкою, за класифікацією Ф. Борда¹⁴.

Серед крем'яних знарядь відзначимо скребла — одне з овальним робочим краєм, друге з прямим, на трикутному сколі. Є також трикутний уламок більшого знаряддя з відретушованим робочим краєм.

Комплекс матеріалів 12-го шару порівняно до найнижчих мустьєрських шарів стоянок Молодове I та Молодове V залягає стратиграфічно нижче, що є показником його давності. Цей комплекс також має більше архаїчних особливостей і повністю позбавлений пізньопалеолітичної техніки (рис. 4). Отже, залишки поселення 12-го шару можна вважати попередньо пам'яткою раннього мустьє. Необхідні далі дослідження, щоб точніше охарактеризувати це поселення, яке залягає у відкладах другої надзаплавної тераси на значній глибині від поверхні під прошарками суглинків, викопних ґрунтів, піску та щебеню.

Закінчуючи цим короткий виклад про дворічні розкопки стоянки Кормань IV, необхідно відзначити деякі питання загального характеру. Передусім розкопки дали можливість встановити, що пам'ятка є не двошаровою, а багатошаровою стоянкою, де наявні залишки 15 різночасних поселень. По-друге, тут, крім пізньопалеолітичних, простежуються сліди мезолітичного поселення, а також мустьєрських, що було невідомо до проведення розкопок. Хоч на дослідженій ділянці не всі поселення виявились багатими на різноманітні категорії культурних залишків, все ж стоянка Кормань IV дає виразну стратиграфічну картину розвитку суспільства від мустьє до мезоліту включно, і в цьому її цінність.

Порівняно до багатошарових стоянок Молодове V і Молодове I Кормань IV вивчена на меншій площі, але здобуті матеріали підтверджують стратиграфічно результати досліджень, наприклад, стоянки Молодове V і навіть їх доповнюють, особливо щодо раннього мустьє та ранніх періодів пізнього палеоліту. Більше того, і з геологічної точки зору Кормань IV має важливе значення, бо тут наявна серія нашарувань викопних ґрунтів з культурними матеріалами давнього кам'яного віку.

Подібність розрізів багатошарових стоянок Молодове I, Молодове V, Атаки I і Кормань IV, наявність у відкладах других надзаплавних терас Дністра, де відкриті ці пам'ятки, залишків різночасних поселень, схожість геологічних умов їх залягання — все це дає підстави для висновку про існування стратиграфічних закономірностей в даному районі. Такий висновок підтверджується зіставленням розрізів вказаної групи стоянок, про що свідчать відповідні показники: нашарування, культурні шари та радіовуглецеві дати.

На основі цих закономірностей можна передбачити відкриття поселень певних періодів, враховуючи геологічні умови залягання матеріалів, виявлених під час розвідувальних робіт. Отримані також дані для геологічного датування пам'яток та визначення їх культурно-історичного місця на підставі археологічних матеріалів.

Враховуючи наявні зараз дані про досліджені на Дністрі пам'ятки мезоліту і палеоліту, в першу чергу багатошарові, можна констатувати, що в цьому районі мезоліт трапляється в бурих суглинках-підґрунті Б і у верхній частині лесоподібних суглинків, які покривають високі, середні і низькі тераси. Поселення ж мадлепського часу залягають в товщі лесоподібних суглинків доби Вюрм III, а пам'ятки ранньої пори пізнього палеоліту — в нижній частині лесоподібних відкладів (Вюрм III), у прошарках викопних ґрунтів і суглинків, які їх розділяють, часу паудорфського (брянського) інтерстадіалу та Вюрму II. Мустьєрські залишки містяться у викопних ґрунтах чи горизонтах оглеєння доби Вюрм I—II

¹⁴ F. Bordes. Typologie du Paléolithique ancien et moyen. Bordeaux, 1961.

та у відкладах Вюрму I. Для цих висновків важливий матеріал дала стоянка Кормань IV.

Порівняння розрізів багатошарових стоянок Подністров'я з розрізами пам'яток інших районів і, зокрема, центральноєвропейськими дає підстави вважати, що на цих територіях стратиграфічні закономірності ті ж самі, вони властиві й території Чехословаччини, Австрії. Подібність геологічних умов залягання є показником того, що клімат за часів існу-

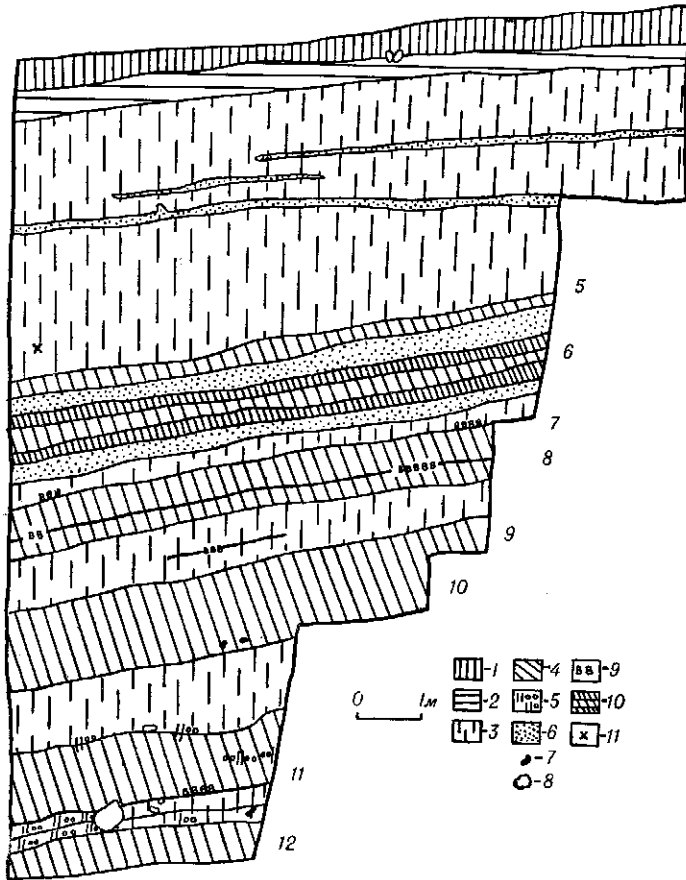

Рис. 5. Розріз стоянки Кормань IV. Умовні знаки:

1 — гумусний шар; 2 — бурий суглинок (підгрунтя Б); 3 — лесоподібні делювіальні суглинки; 4 — викопний ґрунт; 5 — прошарки шевня; 6 — прошарки пісків; 7 — уламки кісток; 8 — камені; 9 — сажистий прошарок, рештки вугілля; 10 — викопний ґрунт; 11 — крем'яні виробни; 5-12 — культурні шари стоянки.

вання викопної людини в Східній та Центральній Європі був майже однаковий, як свідчить, між іншим, і склад фауни стоянок.

Основним джерелом геологічного датування палеолітичних пам'яток були дані про групи багатошарових стоянок у відкладах других надзаплавних терас Дністра, оскільки ці тераси, як відомо, більшістю геологів і географів датуються вюрмським часом (Р. Виржиківський, Г. Алфер'єв, Л. Каманіч, А. Еберцін, О. Маринич, Н. Морошан, Й. Ботез, І. Іванова та ін.). Осць чому в запропонованому датуванні мустьєрських шарів, зокрема у визначенні раннього мустьє на основі матеріалів стоянки Кормань IV, брався до уваги Вюрм I. Вивчення останньої сприяло також уточненню відомостей про характер культури пізніших періодів палеоліту.

Ряд дослідників на основі аналізу стратиграфії Молодого V зауважив певну стратиграфічну перерву в процесі історичного розвитку людського суспільства; вона мала місце між поселеннями, виявленими у відкладах паудорфського інтерстадіалу, і найнижчими на цій стоянці поселеннями, які були відкриті в лесоподібних суглинках часу Вюрм III. В даному разі йдеться про 7-й і 6-й культурні шари стоянки Молодове V¹⁵. Цю прогалину й заповнюють стратиграфічні дані багат шарової стоянки Кормань IV, де у нижній частині суглинків часу Вюрм III над паудорфсько-брянським викопним ґрунтом розташоване поселення 5а шару. Воно за своєю стратиграфією та археологічними матеріалами є проміжним між поселеннями 4-го і 5-го шарів зазначеної стоянки, а ці шари відповідають 6-му і 7-му шарів стоянки Молодове V, еталонної для вивчення палеоліту Дністра¹⁶.

Кормань IV також засвідчує безперервність послідовного прогресивного розвитку культури від мустьє до пізніших етапів палеоліту. Деякі з цих етапів дуже виразно представлені поселеннями Молодого V, інші — матеріалами Кормань IV, решта — рядом досліджених в Подністров'ї багат шарових стоянок, але в цілому всі ці пам'ятки відтворюють яскраву картину поступального розвитку суспільства в даному районі за доби первіснообщинного ладу. Серед них визначне місце належить стоянці Кормань IV, яка є важливим джерелом для вивчення культури викопної людини на території Подністров'я.

А. П. ЧЕРНЫШ

Многослойная стоянка Кормань IV и ее стратиграфическое значение

Резюме

Многослойные стоянки являются ценнейшими источниками для освещения процесса исторического развития общества на древнейших его этапах. На территории СССР известна серия многослойных стоянок, находящихся в различных районах обитания ископаемого человека. Один из таких районов — Поднестровье, где за послевоенные годы исследован ряд многослойных памятников, расположенных на различных террасах Днестра. В частности, очень интересные стоянки прослежены в отложениях вторых надпойменных террас, например, Молодова V и I. Среди них всеобщую известность получили Молодова V и Молодова I, хронологически охватывающие время от мустьє по мезолит.

Большой интерес представляет многослойная стоянка Кормань IV, расположенная в отложениях второй надпойменной террасы Днестра. Раскопки, проводившиеся здесь Днестровской палеолитической экспедицией Института общественных наук АН УССР на протяжении нескольких лет, позволили определить наличие остатков 15 поселений, относящихся к периоду от мустьє по мезолит. Разрез стоянки Кормань IV в основных чертах сходен с разрезами стоянок Молодова I и Молодова V, но в некоторых моментах значительно дополняет их тем, что здесь четче выражены прослои ископаемой пшвы и обнаружены остатки раннемустьєрского поселения, а также поселений ранней псы позднего палеолита в подошве лессовидных суглинков времени Вюрм III. Имеющиеся материалы позволяют уточнить геологическую датировку палеолитических памятников в этом районе и приводят к выводу о наличии здесь раннемустьєрских стоянок, датирующихся вюрмским временем.

¹⁵ И. К. Иванова. Геоморфология и палеогеография Приднестровья в палеолите. — Природа и развитие первобытного общества. М., 1969, стор. 119.

¹⁶ I. K. Ivanova. Etude geologique des gisements paleolithiques de L'U. R. S. S.— L. Anthropologie, t. 73, № 1—2. Paris, 1969.